

Słownik terminów

Aguda (Agudas Isroel) – żydowska partia ortodoksji religijnej, założona w 1912 r. W Polsce międzywojennej odgrywała dużą rolę. Z powodu niechęci do akcji opozycyjnych wobec rządu cieszyła się poparciem władz państwowych.

AJDC (American Joint Distribution Committee, ang. Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Pomocy), potoczna nazwa „Joint” – żydowska organizacja charytatywna założona w 1914 r. Joint prowadził aktywną działalność w getcie warszawskim, do końca grudnia 1941 r. legalnie, potem w podziemiu, dostarczając do getta przesyłki żywnościowe i zasilki pieniężne, a także wspierając działalność konspiracyjną.

Akcja (Aktion), akcja likwidacyjna – operacja niemiecka mająca na celu całkowite lub częściowe zniszczenie skupiska ludności żydowskiej przebywającej na terenie miasta, miasteczka, wydzielonej dzielnicy (getta), obozu itd., połączona z terrorem, ze znęcaniem się nad ludźmi, z selekcjami, grabieżą, konfiskatą i zniszczeniem mienia, masowym mordowaniem ludzi już podczas akcji, a kończąca się całkowitą eksterminacją mieszkańców w ośrodkach zagłady lub w miejscach straceń. Największą akcją likwidacyjną była tzw. wielka akcja na terenie getta warszawskiego, rozpoczęta 22 lipca 1942 r. Akcje likwidacyjne

na terenie GG były częścią akcji „Reinhardt” (zob. poniżej). Zob. też „Erntefest”.

Akcja „Reinhardt” (Einsatz „Reinhardt”) – operacja całkowitego wymordowania Żydów na terenie Generalnego Gubernatorstwa, przeprowadzona przez specjalne niemieckie siły policyjne, rozpoczęta w marcu 1942 i zakończona w listopadzie 1943 r. Większość ofiar została wywieziona w trakcie brutalnych akcji wysiedleńczych do obozów zagłady (w Bełżcu, Sobiborze lub Treblince) i tam zabita przez uduszenie w komorach gazowych. Liczbę ofiar akcji „Reinhardt” szacuje się na 2 mln.

Arbeitsamt – Urząd Pracy w Urzędzie Szefa Dystryktu zarządzał żydowską siłą roboczą w dystrykcie warszawskim. Sprawował nadzór nad Batalionem Pracy dostarczającym robotników do pracy przymusowej.

Aryjska strona – termin używany przez administrację niemiecką dla części Warszawy znajdującej się poza gettem, określanym jako żydowska dzielnica mieszkaniowa. Termin ten był powszechnie używany również przez Żydów.

Blok Antyfaszystowski – porozumienie partii i organizacji młodzieżowych w getcie warszawskim, zawarte w marcu 1942 r.: Polskiej Partii Robotniczej, Poalej Syjon-Lewicy, Ha-

-Szomer ha-Cair i Dror he-Chaluc, mające na celu wspólną akcję polityczną i propagandową. Działalność Bloku była nikła, niemniej stała się zalążkiem przyszłego zbrojnego ruchu oporu.

Bund (Algemajner Jidiszer Arbeter-Bund In Lite, Pojln un Rusland, żyd. Ogólnożydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i Rosji) – żydowska partia socjalistyczna działająca na terenie Polski od I wojny światowej do 1948 r. Bund propagował kulturową suwerenność Żydów w Polsce, odrzucając syjonizm. W getcie warszawskim prowadził działalność samopomocową i wydawał prasę konspiracyjną. Członkowie Bundu (bundowcy, bundyści) byli też zaangażowani w opór zbrojny.

CENTOS (Centralne Towarzystwo Opieki nad Sierotami i Dziećmi Opuszczonymi) – organizacja powstała w 1924 r. W getcie warszawskim prowadziła placówki opiekuńcze, w tym sierocińce i internaty, świetlice dla dzieci uchodźców i przesiedleńców, „kąciki dla dzieci” przy komitetach domowych i biblioteki. Zajmowała się też organizowaniem akcji charytatywnych na rzecz dzieci.

Centralna Komisja Uchodźców, CKU – przedstawicielstwo ziomkostw przesiedleńców w getcie warszawskim. Zajmowała się pomocą społeczną, wyszukiwaniem mieszkań i miejsc pracy dla przesiedleńców.

CiSzO (Centrale Jidysze Szul-Organizacje, żyd. Centralna Żydowska Organizacja Szkolna) – istniejąca od 1921 r. w Polsce organizacja oświatowa, propagująca nauczanie w języku żydowskim i wychowywanie w świeckiej kulturze jidysz.

Dror – socjalistyczno-syjonistyczna organizacja młodzieżowa. Odegrała ogromną rolę w ruchu oporu w gettach. Jej działaczem był m.in. Icchak Cukierman.

„Erntefest” (niem. Dożynki) – kryptonim masowej egzekucji Żydów przeprowadzonej przez Niemców w obozach w Poniatowej, Trawnikach i na Majdanku w dniach 3–4 listopada 1943 r. Zginęło ok. 42 000 osób, w tym wielu Żydów warszawskich wywiezionych do obozów przed powstaniem w getcie i w czasie jego trwania.

Gemilut Chesed (żyd. Gemilas Chesed) (hebr. dobroczynność) – ogólna nazwa organizacji opieki społecznej działających przy gminach żydowskich, przede wszystkim kas pożyczek bezprocentowych. W dwudziestoleciu międzywojennym sieć kas Gemilut Chesed sponsorowały AJDC i Żydowskie Towarzystwo Kolonizacyjne (ICA).

Gestapo (niem. Geheime Staatspolizei) – tajna policja polityczna w III Rzeszy.

Gmina zob. Rada Żydowska

He-Chaluc – syjonistyczny ruch młodzieżowy, aktywnie przygotowujący młodzież przez naukę i pracę na roli do emigracji do Palestyny; odegrał bardzo ważną rolę w ruchu oporu w gettach.

Hotelu Polskiego sprawa – utworzenie legalnego ośrodka wymiany niemieckich obywateli przebywających w krajach neutralnych (głównie Ameryki Południowej) na polskich Żydów posiadających fikcyjne paszporty lub inne dokumenty tożsamości z tychże krajów. Paszporty te były przysyłane do getta warszawskiego w okresie powstania (kwiecień 1943 r.) i później. Do miejsca rejestracji w Hotelu Polskim przy ul. Długiej 29 zgłosiło się 4000–5000 Żydów, m.in. współpracownicy „Oneg Szabat” Aleksander Landau, Szyja Rabinowicz, Icchak Kacnelson. Część zebranych osób rozstrzelano na Pawiaku, część wywieziono do obozów w Vittel, Bergen-Belsen i Auschwitz. Przeżyło kilkadziesiąt osób.

JKOR zob. Żydowska Organizacja Kulturalna.

Joint zob. AJDC

Judenrat zob. Rada Żydowska

Jüdische Hilfskomitee – zob. Żydowski Komitet Opiekuńczy Miejski

Kenkarta – dowód tożsamości obowiązujący w Generalnym Gubernatorstwie od pierwszej połowy 1942 r. Zastąpiła polski dowód osobisty.

Komitet Domowy – podstawowa forma samorządu w getcie warszawskim, skupiająca mieszkańców jednego budynku mieszkalnego i prowadząca w jego ramach m.in. działalność samopomocową. Komitety domowe wywodziły się z ochotniczych jednostek obrony przeciwlotniczej organizowanych w poszczególnych blokach mieszkalnych w czasie obrony Warszawy we wrześniu 1939 r. W momencie zamknięcia getta na jego terenie znalazło się 2000 komitetów domowych.

Kontyngent – przymusowe dostawy produktów rolnych na rzecz władz niemieckich, do których byli zobowiązani właściciele gospodarstw na terenach okupowanych.

Kuchnie ludowe (społeczne) – kuchnie organizowane przez żydowskie organizacje opiekuńcze, w których mieszkańcom getta wydawano darmowe lub nisko odpłatne zupy. Pierwsze kuchnie zorganizowano już w okresie oblężenia Warszawy. W kulminacyjnym punkcie działania kuchni ludowych, w sierpniu 1941 r., w getcie wydawano 128 000 zup dziennie.

Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, LOPP – powołana w 1928 r. organizacja, której celem było wspieranie finansowe i propagandowe rozwoju lotnictwa w Polsce.

Mizrachi – żydowska partia syjonistów religijnych, działająca jako ruch społeczny od 1902 r. Jej działacze byli zwolennikami rozbudowy autonomii narodowo-kulturalnej Żydów w Polsce.

Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników, NSDAP (niem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) – partia nazistowska, sprawująca totalitarną władzę w Niemczech i na terenach okupowanych w latach 1933–1945 pod przywództwem kanclerza Adolfa Hitlera.

NSDAP zob. Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników

Obozy pracy przymusowej – obozy tworzone na terenie Generalnego Gubernatorstwa: od sierpnia 1940 r. w dystrykcie lubelskim i krakowskim, a od wiosny 1941 r. również w dystrykcie warszawskim. Pracowali w nich, m.in. przy budowie dróg czy melioracji, podlegający przymusowi pracy Żydzi pomiędzy 14. a 60. rokiem życia. Większość więźniów wracała do getta z obozów w bardzo ciężkim stanie fizycznym i psychicznym. Więźniów często bito, w niektórych obozach dokonywano egzekucji. Ze względu na brak obozów od wiosny 1941 r., najczęściej nocą, Niemcy przy pomocy Żydowskiej Służby Porządkowej i policji granatowej przeprowadzali w getcie łapanki. Ich ofiarą padali zazwyczaj ci, których nie stać było na łapówki, tj. najubożsi mieszkańcy getta.

Obozy (ośrodki) zagłady – tworzone przez nazistowskie Niemcy obozy, które służyły masowemu mordowaniu ludzi (zasadniczo Żydów, w mniejszym stopniu Romów i innych narodowości) przez duszenie w komorach gazowych. Pierwszy ośrodek zaczął funkcjonować w grudniu 1941 r. w Chełmnie nad Nerem (Kulmhof), gdzie mordowano ludzi przy użyciu spalin samochodowych. Kolejne mieściły się w Bełżcu, Sobiborze, Treblince, na Maj-

danku i w Oświęcimiu-Brzezince (Auschwitz-Birkenau).

Obrona Przeciwlotnicza m.st. Warszawy, OPL – system obrony budynków Warszawy przed nalotami niemieckimi we wrześniu 1939 r., pełniony ochotniczo przez cywilnych mieszkańców Warszawy. OPL podlegała komisarzowi cywilnej obrony m.st. Warszawy. Obrona podzielona była na komendy dzielnicowe i w ramach tego podziału na komisariaty, obwoły i bloki. OPL rozwiązano 28 września 1939 r., w dniu kapitulacji Warszawy.

Opaska – biała opaska z niebieską gwiazdą Dawida, którą na prawym ramieniu musieli zgodnie z zarządzeniem generalnego gubernatora Hansa Franka nosić od 1 grudnia 1939 r. wszyscy Żydzi w Generalnym Gubernatorstwie powyżej 12. roku życia. Na obszarze włączonym do III Rzeszy i w Kraju Warty Żydzi nosili naszyte na ubrania żółte gwiazdy.

Organizacja Rozwoju Twórczości Ludności Żydowskiej w Polsce, ORT – organizacja, której celem było rozwijanie wykwalifikowanego rzemiosła i rolnictwa wśród Żydów przez szkolenia zawodowe, zakładanie spółdzielni, zaopatrywanie w narzędzia. Działała od 1880 r. w Rosji. W 1924 r. otworzyło biuro w Warszawie. ORT funkcjonowała w Polsce również po wojnie do 1967 r.

Parówka – potoczna nazwa narzuconych przez władze niemieckie przymusowych dezynfekcji, przeprowadzanych w getcie warszawskim w ramach walki z tyfusem. Podczas akcji dezynfekcyjnej domy, w których wystąpiły wypadki tyfusu, izolowano, mieszkańców umieszczano w kwarantannie, a ich dobytek odkażano. W praktyce działanie takie miało niewielki wpływ na powstrzymanie epidemii tyfusu. Stało się natomiast źródłem korupcji, kiedy mieszkańcy getta, chcąc uniknąć kwarantanny i zniszczenia lub kradzieży dezynfekowanego majątku, płacili łapówki członkom kolumn.

Patronat – najpopularniejsza i podstawowa forma skoordynowanej pomocy społecznej, organizowana samoczynnie lub na zlecenie biur dzielnicowych Żydowskiej Samopomocy Społecznej. W getcie zakładano patronaty nad kuchniami ludowymi, schroniskami dla uchodźców i przesiedleńców czy sierocińcami, by zajmowały się zbiórką funduszy i darów na ich rzecz. Organem koordynującym ich pracę była Centralna Komisja Patronatów, składająca się z przedstawicieli komitetów domowych.

Placówki – ośrodki pracy przymusowej znajdujące się na terenie Warszawy, np. w fabrykach czy na stacjach kolejowych. Praca na placówkach była niezwykle wyczerpująca fizycznie, robotnicy byli często narażeni na bicie. Jednocześnie jednak wyjście na placówkę wiązało się z opuszczeniem terenu getta, co stawało się dla niektórych okazją do szmuglu.

Poalej Syjon (hebr. Robotnik Syjonu) – ruch polityczny łączący ideologię syjonistyczną z socjalizmem, dążący do budowy socjalistycznego społeczeństwa żydowskiego w Palestynie. W 1906 r. powstała partia Poalej Syjon – w Polsce działała od 1918 do 1950 r.

Pomoc Żimowa – akcja charytatywna organizowana co roku w getcie przez Radę Żydowską i organizacje społeczne.

Praca przymusowa – przymus pracy obejmował od 12 października 1939 r. wszystkich Żydów pomiędzy 14. a 60. rokiem życia. Odpowiedzialnością za dostarczanie robotników Niemcy obarczyli Radę Żydowską, która 19 października stworzyła w tym celu specjalną agendę – Batalion Pracy. Początkowo robotnicy żydowscy pracowali na placówkach w Warszawie, od lata 1940 r. też w obozach pracy. Od katorżniczych robót przymusowych można było się wykupić, uiszczając specjalny podatek.

Przesiedleńcy – Żydzi zmuszeni do opuszczenia swojego miejsca zamieszkania i przenie-

sienia się do innego, konkretnie wskazanego miejsca.

Punkt – potoczna nazwa schroniska dla uchodźców i przesiedleńców. W momencie największego napływu uchodźców i przesiedleńców do getta warszawskiego, na wiosnę 1941 r., w getcie funkcjonowało 165 punktów i mieszkało w nich ok. 17 tys. osób. Z braku innych pomieszczeń punkty tworzone w domach modlitwy, kinach czy mieszkaniach prywatnych. Były one nieustanne przeludnione, panowały w nich katastrofalne warunki sanitarne i bardzo wysoka śmiertelność.

Rada Żydowska (niem. Judenrat) – organ administracji społeczności żydowskiej wprowadzony przez Niemców na początku okupacji. Do jego obowiązków należał nadzór nad wypełnianiem rozporządzeń niemieckich na terenie getta, w tym dostarczanie robotników do prac przymusowych. Rady żydowskie odpowiedzialne były też za zapewnienie porządku w getcie, pomoc społeczną, szkolnictwo i opiekę zdrowotną. Swoje zadania Rada Żydowska wypełniała przy pomocy bardzo rozbudowanej administracji, podlegała jej też Żydowska Służba Porządkowa. Dla wielu mieszkańców getta Rada Żydowska była symbolem niemieckiej okupacji, w jego składzie znajdowali się jednak również działacze, którzy w ramach ograniczeń hitlerowskich starali się prowadzić jak najefektywniejszą politykę społeczną. Rada Żydowska w Warszawie składała się z 24 członków, na jej czele stał inżynier Adam Czerniaków.

Reichsdeutsch – osoba, która w chwili wybuchu wojny mieszkała na terytorium Rzeszy, bez względu na narodowość.

Ryksze – rowery z dołączonym z przodu siedzeniem dla pasażerów, stanowiły podstawowy środek komunikacji w getcie.

SA (Die Sturmabteilungen der NSDAP, niem. Oddziały Szturmowe NSDAP) – utworzone w 1920 r. bojówki, a następnie oddziały masowej organizacji wojskowej NSDAP.

Sicherheitsdienst, SD – Służba Bezpieczeństwa III Rzeszy. Placówki SD były w każdej większej miejscowości na terenach okupowanych; ich funkcjonariusze przeprowadzali akcje terroru wobec ludności okupowanej.

SS (Die Schutzstaffel der NSDAP, niem. Sztafety Ochronne NSDAP) – powołane w 1925 r. bojówki NSDAP, początkowo elitarne, stworzone przez Adolfa Hitlera jako przeciwwaga dla SA. Oddziały SS zatrudniano do przeprowadzania deportacji z gett do obozów zagłady. Tworzyły również załogi obozów koncentracyjnych i obozów zagłady.

Szmugiel – przemysł towarów z i do getta. Z getta szmuglowano przeznaczony na sprzedaż przedwojenny majątek jego mieszkańców i produkty wytwarzane w działających na jego terenie nielegalnych przedsiębiorstwach, do getta szmuglowano głównie żywność i lekarstwa. Szmugiel przybierał różne formy – od zorganizowanego na wielką skalę, po przenoszenie żywności przez pojedyncze osoby, w tym często przez zębrzące po drugiej stronie muru dzieci. „Wielki szmugiel”, przynoszący ogromne zyski, organizowany razem z Niemcami, Żydowską Służbą Porządkową i szmuglerami polskimi, był powszechnie potępiany ze względu na wystawny tryb życia jego organizatorów, stanowiących elitę finansową getta. Jednocześnie jednak szmuglowana do getta żywność była podstawą jego egzystencji, ratując jego mieszkańców od śmierci głodowej.

Szop – niemieckie przedsiębiorstwo przejmujące mniejsze przedsiębiorstwa żydowskie i produkujące na potrzeby niemieckie. Szopy zaczęły powstawać w getcie warszawskim latem 1941 r. Największy z nich, szop Walthera C. Többensa, zatrudniał 18 tys. osób.

Tarbut (hebr. kultura) – organizacja kulturalno-oświatowa działająca w Polsce od 1922 r., związana z ruchem syjonistycznym i propagująca nauczanie w języku hebrajskim, nowoczesną świecką kulturę hebrajską, wychowanie w duchu narodowym.

Tkuma (hebr. odrodzenie) – towarzystwo kulturalno-oświatowe działające w getcie warszawskim, popularyzujące język i kulturę hebrajską przez organizowanie wieczorów literackich i wystaw plastyków. Jej aktywnym działaczem był Icchak Kacenelson.

Toporol (Towarzystwo Popierania Rolnictwa) – towarzystwo założone w 1933 r., w getcie zajmowało się przede wszystkim szkoleniem rolniczym młodzieży, organizując kursy m.in. gospodarstwa wiejskiego, przysposobienia rolniczego, ogrodnictwa i warzywnictwa.

Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce, TOZ – organizacja założona w 1922 r., zajmująca się profilaktyką zdrowotną. W getcie było podstawową instytucją koordynującą społeczną służbę zdrowia.

Transferstelle (niem. Urząd Transferu) – urząd, który od grudnia 1940 r. kontrolował obrót towarowy pomiędzy gettem a stroną aryjską. Do maja 1941 r. Transferstelle wchodziło w skład Wydziału Przesiedleń (Umsiedlung), potem podlegało Urzędowi Komisarza Żydowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej.

Treuhandstelle zob. Zarząd Komisaryczny

Trzynastka zob. Urząd do Walki z Lichwą i Spekulacją

Uchodźcy – Żydzi zmuszeni do opuszczenia swoje miejsca zamieszkania, ale bez wskazania konkretnego miejsca do osiedlenia.

Umschlagplatz (niem. plac przeładunkowy) – bocznicą kolejowa i magazyny u zbiegu ulic

Stawki i Dzikiej w Warszawie, gdzie odbywała się wymiana handlowa między gettem a tzw. stroną aryjską. W okresie wielkiej akcji latem 1942 r. mieszkańcy getta warszawskiego byli tam gromadzeni przed deportacją do ośrodka zagłady w Treblince.

Urząd do spraw Przesiedlenia (niem. Umsiedlungsamt) – oficjalna nazwa dowództwa akcji likwidacyjnej w getcie warszawskim. Głównodowodzącym był SS-Sturmabführer Hermann Höfle. Siedzibą Urzędu był budynek tzw. Befehlsstelle przy ul. Żelaznej 103.

Urząd do Walki z Lichwą i Spekulacją – urząd z siedzibą przy ul. Leszno 13, popularnie nazywany „Trzynastką”. Agentura gestapo w getcie warszawskim, funkcjonująca od jesieni 1940 do lipca 1941 r. „Trzynastka” była zorganizowana na wzór Żydowskiej Służby Porządkowej. Choć do jej oficjalnych obowiązków należało zwalczanie paskarstwa w getcie warszawskim, w rzeczywistości jej członkowie zajmowali się głównie wymuszeniami i szmugłem. Przy „Trzynastce” zorganizowano kilka agend, których zadania pokrywały się z instytucjami Rady Żydowskiej, w tym Komisaryczny Zarząd Zabezpieczenia Nieruchomości i Żydowskie Pogotowie Ratunkowe. Na czele „Trzynastki” stał uchodźca z Łodzi Abraham Gancwajch.

Vernichtungskommando (niem. oddział niszczyielski) – oddziały biorące udział w akcji likwidacyjnej na terenie getta. Tak nazywano również dowództwo niemieckie prowadzące akcję likwidacyjną w getcie, zwane oficjalnie Urzędem do spraw Przesiedlenia (Umsiedlungsamt).

Volksdeutsch (od niem. Volksdeutscher, etniczny Niemiec) – w czasie II wojny światowej określenie osób, które mieszkaly poza terytorium Rzeszy i podpisały niemiecką listę narodowościową – volkslistę.

Wacha (od niem. Wache, straż, posterunek) – warta przy bramach getta (tzw. wylotach). Składała się ona z tzw. Żandarmerii (Schutzpolizei) – miejskiej formacji niemieckiej Policji Porządkowej od strony zewnętrznej, oddziału wartowniczo-konwojowego policji granatowej przy murach getta i Żydowskiej Służby Porządkowej od wewnątrz.

Werterfassung – instytucja SS zajmująca się gromadzeniem i porządkowaniem mienia po zamordowanych Żydach. W getcie szczątkowym zatrudniała ok. 4000 Żydów.

Zakład Zaopatrywania – urząd założony w grudniu 1940 r., zajmował się aprowizacją getta, zatwierdzając zamówienia sklepów na artykuły spoza getta. Początkowo funkcjonował jako agenda Rady Żydowskiej, we wrześniu 1941 r. się uniezależnił. Na jego czele stał Abraham Gepner.

Zarząd Komisaryczny (Powierniczy, niem. Treuhandstelle) – narzucony przez niemieckie władze okupacyjne zarząd nad nieruchomościami i przedsiębiorstwami żydowskimi oraz największymi przedsiębiorstwami polskimi. Właścicielowi obiektu odbierano prawo własności, administrowanie nim przekazywano zaś komisarzowi – Niemcowi lub Polakowi, który odprowadzał część dochodu do skarbu państwa.

Ziomkostwa – powstające w getcie warszawskim organizacje samopomocowe przesiedleńców i uchodźców pochodzących z jednej miejscowości.

Żydowska Organizacja Bojowa, ŻOB – organizacja wojskowa utworzona w getcie warszawskim na krótko 28 lipca 1942 r., reaktywowana pod koniec października 1942 r., podporządkowana politycznej reprezentacji Żydów warszawskich – Komisji Koordynacyjnej Żydowskiego Komitetu Narodowego i Bundu. ŻOB stawiała opór Niemcom w czasie akcji likwidacyjnej w styczniu 1943 r. i w powstaniu

w getcie w kwietniu – maju 1943 r. W okresie getta szczątkowego ŻOB przeprowadzała akcje ekspropriacyjne w getcie i wykonywała wyroki na kolaborantach.

Żydowska Organizacja Kulturalna, JIKOR (żyd. Jidyshe Kulturele Organizacje) – tajna organizacja kulturalno-oświatowa, założona w grudniu 1940 r. w getcie warszawskim przez Menachema Lindera. Jej celem była popularyzacja języka i kultury jidysz przez organizowanie odczytów, wieczorów literackich, przedstawień teatralnych, wystaw. Jesienią 1941 r. po zarządzeniu zezwalającym na otwarcie szkół JIKOR brała udział w zakładaniu szkół podstawowych w j. żydowskim.

Żydowska Samopomoc Społeczna, ŻSS – oficjalna organizacja pomocy społecznej (nazwa ŻSS była używana od lutego 1940 r., a formalnie została przyjęta 29 maja 1940 r.), której załóżki powstały we wrześniu 1939 r. w Warszawie w postaci Komisji Koordynacyjnej Organizacji Społecznych i Opiekuńczych (KK), początkowo działającej wspólnie ze Stołecznym Komitetem Samopomocy Społecznej. Na początku 1940 r. KK z organizacji o zasięgu lokalnym (Warszawa i okolice) została przekształcona w organizację działającą w całym Generalnym Gubernatorstwie. Prezesem ŻSS był Michał Weichert (do lipca 1944 r.). Pod szyldem ŻSS działały różne organizacje społeczne i kulturalne, m.in. CENTOS, TOZ, ORT. Lokalne jednostki ŻSS zajmowały się tworzeniem i zaopatrywaniem schronisk dla uchodźców, sierocińców, domów starców, kuchni ludowych, rozdzielaly produkty żywnościowe.

Żydowska Służba Porządkowa (Jüdischer Ordnungsdienst), zwana też policją żydowską – organizacja tworzona w gettach polskich, oficjalnie podporządkowana radom żydowskim, faktycznie zaś władzom niemieckim. Do jej zadań należało sprawowanie warty przy bramach getta, egzekwowanie przymusu pracy,

uczestniczenie w działalności przeciwpidemicznej. W pierwszym okresie wielkiej akcji deportacyjnej w lecie 1942 r. policja żydowska eskortowała mieszkańców getta na Umschlagplatz. W Warszawie Służba Porządkowa stała się synonimem korupcji i nadużyć władzy, choć w jej działalność, szczególnie w pierwszym okresie, zaangażowana była pewna liczba przedwojennych działaczy społecznych i osób o dużym autorytecie moralnym. Komendantem Żydowskiej Służby Porządkowej w Warszawie był Józef Szerzyński.

Żydowski Komitet Narodowy, ŻKN – polityczne przedstawicielstwo Żydów warszawskich, powstałe w październiku 1942 r. w getcie warszawskim w celu kontaktowania się z władzami Polskiego Państwa Podziemnego oraz sprawowania nadzoru nad Żydowską Organizacją Bojową. ŻKN jednoczył partie: Ogólnych Syjonistów, Poalej Syjon-Lewicę i Prawicę, Polską Partię Robotniczą oraz organizacje młodzieżowe Ha-Szomer ha-Cair i Dror he-Chaluc, a współpracował z Bundem przez wspólną Komisję Koordynacyjną.

Żydowski Komitet Opiekuńczy Miejski, ŻKOM – warszawski oddział koncesjonowanej przez Niemców Żydowskiej Samopomocy

Społecznej w Krakowie. W marcu 1942 r. do ŻKOM formalnie wcielono działające w getcie instytucje społeczne, m.in. CENTOS i TOZ.

Żydowski Komitet Pomocy zob. Żydowski Komitet Opiekuńczy Miejski

Żydowskie Pogotowie Ratunkowe, tzw. Czerwone Pogotowie – instytucja afiliowana przy „Trzynastce”, tj. Urzędzie do Walki z Lichwą i Spekulacją. Celem Pogotowia miało być udzielanie pomocy medycznej dla najuboższych mieszkańców getta, organizacja ta miała jednak w getcie bardzo złą opinię i uważana była za kolaborancką.

Żydowskie Towarzystwo Opieki Społecznej, ŻTOS (od października 1940 r. do listopada 1941 r.), później Żydowska **Opieka Społeczna**, ŻOS – organizacja wywodząca się z Komisji Koordynacyjnej Żydowskich Organizacji Społecznych i koordynująca pomoc społeczną w getcie warszawskim. Choć podlegała ustanowionej przez Niemców Żydowskiej Samopomocy Społecznej (niem. Jüdische Soziale Selbsthilfe) z siedzibą w Krakowie, w istocie pozostała niezależna. Pod szyldem samopomocy społecznej działały w getcie liczne organizacje podziemne.

Terminy związane z kulturą żydowską

Bet ha-midrash – szkoła studiowania tekstów religijnych dla uczniów w wieku 12–15 lat, utrzymywana przez gminę lub przez osoby prywatne.

Cadyk (hebr. sprawiedliwy) – przywódca i autorytet religijny grupy chasydów.

Chanuka – święto obchodzone 25. dnia miesiąca kislew (w grudniu) dla upamiętnienia zwycięstwa Judy Machabeusza nad Antiochem IV Epifanem i ponownego wyświęcenia Świątyni w Jerozolimie w 164 r. p.n.e. Z powstaniem święta wiąże się wiele legend,

niektóre z nich dotyczą cudów, które miały wówczas nastąpić.

Chasydyzm – ruch religijny w judaizmie, bardzo popularny w Polsce. Jego przedstawiciele noszą charakterystyczne ubrania: zazwyczaj czarne płaszcze oraz tzw. sztrejmlę – czapki obszyte lisim futrem.

Cheder – elementarna szkoła religijna, do której uczęszczali chłopcy w wieku 3–13 lat. Często mieściła się w prywatnym mieszkaniu nauczyciela.

Etrog – owoc cytrusowy, jedna z czterech roślin tworzących bukiet na święta Sukot.

Filakterie zob. tefilin

Jamim Noraim (hebr. straszne dni) – dziesięć dni między świętem Rosz ha-Szana a Jom Kipur, poświęcone na skruchę, pokutę i pojednanie z Bogiem i ludźmi.

Jesziwa – wyższa uczelnia talmudyczna.

Jom Kipur (też Sądny Dzień, Dzień Pojednania) – święto o charakterze pokutnym obchodzone 10. dnia miesiąca tiszri (wrzesień/październik), kończące obchody związane z żydowskim Nowym Rokiem.

Kidusz ha-Szem (hebr. uświęcenie imienia Bożego) – gotowość do przyjęcia męczeństwa i śmierci za wiarę.

Koszerność, kaszrut (z hebr. właściwy) – zawarte w prawie żydowskim reguły dotyczące przygotowywania i spożywania jedzenia. Dzielą one produkty spożywcze na dozwolone (kasher) i zakazane (teref, trefne) i określają, skąd powinno pochodzić jedzenie, w tym zasady uboju zwierząt. Jedną z zasad koszerności stanowi, że produkty mięsne nie mogą być spożywane razem z produktami mlecznymi.

Maca – niezakwaszony chleb, tradycyjnie jedzony w czasie święta Pesach.

Macewa – nagrobek na cmentarzu żydowskim.

Melawe malka (hebr. odprowadzający królową) – nazwa czwartego posiłku szabatowego, spożywanego już po ceremonii hawdali (zakończenia szabat), połączonego często ze śpiewem i tańcem.

Minjan – dziesięciu pełnoletnich mężczyzn, których obecność jest konieczna do odprawiania publicznych modlitw.

Mykwa – basen z wodą służący do rytualnego oczyszczenia ludzi lub przedmiotów przez trzykrotne zanurzenie.

Pesach (hebr. przejście) – święto obchodzone na pamiątkę wyzwolenia Żydów z niewoli egipskiej. Pesach rozpoczyna się wraz z zachodem słońca w wieczór 14. dnia miesiąca nisan (kwiecień/maj) i trwa siedem dni w Izraelu, a osiem w diasporze. Pierwszy i ostatni z tych dni są świętami pełnymi, dni środkowe nazywane są chol ha-moed (półświęto). Wieczorem pierwszego dnia Pesach odbywają się tradycyjne wieczerze sederowe, podczas których odczytywany jest tekst o ucieczce z niewoli egipskiej – hagada paschalna. Podczas trwania święta zaostrzone są rygory koszerności i nie wolno używać zakwasu do pieczenia.

Pinkas (hebr. kronika) – księga z zapiskami dotyczącymi wydarzeń w danej gminie żydowskiej.

Purim – radosne święto obchodzone na pamiątkę opisanego w Księdze Estery ocalenia Żydów z rąk Hamana. Zwane jest też żydowskim karnawalem.

Rabin – przewodnik duchowy w gminie żydowskiej, znawca prawa religijnego. W okresie międzywojennym musiał mieć oficjalny certyfikat oraz nominację państwową.

Rebe – tytuł używany w stosunku do chasydzkich przewodników duchowych (cadyków).

Rosz ha-Szana (hebr. początek roku) – święto żydowskiego Nowego Roku obchodzone 1. i 2. dnia miesiąca tiszri (wrzesień/październik). Przypomina o stworzeniu świata i dniu sądu ostatecznego.

Simchat Tora (hebr. Radość Tory) – święto zakończenia rocznego cyklu czytania Tory, obchodzony po święcie Sukot.

Straszne Dni zob. Jamim Noraim

Sukot (też Święto Szłasów, Święto Kuczek) – święto obchodzone 15. dnia miesiąca tiszri (wrzesień/ październik), upamiętnia wyjście z Egiptu.

Szabat, szabas, szabes (hebr. odpoczynek) – dzień wypoczynku po tygodniu pracy. Upamiętnia dzień, w którym Stwórca odpoczął po stworzeniu **świata**. Szabat rozpoczyna się w piątek wieczorem i kończy w sobotę wieczorem. Religijnych **Żydów** obowiązuje wówczas całkowity zakaz pracy.

Szalosz seudot (hebr. trzy posiłki) – zwyczaj spożywania trzech posiłków w czasie szabat. W tradycji talmudycznej nadawano mu magiczne znaczenie.

Szalas (suka, kuczka) – pomieszczenie budowane na święta Sukot. Spędzano w nim siedem świątecznych dni lub przynajmniej jadano jeden posiłek dziennie.

Szawout (też Święto Tygodni, Pięćdziesiątnica) – święto nadania Tory na Synaju, obchodzone 49 dni po Pesach, 6. dnia miesiąca siwan (koniec maja/początek czerwca). Jest to święto o charakterze rolniczym, tradycyjnie związane z zakończeniem żniw.

Szma Isroel (hebr. Słuchaj, Izraelu) – podstawowa modlitwa judaizmu, wyznanie wiary w Boga jedyne.

Talmud – opracowanie dorobku uczonych żydowskich żyjących w Babilonii i w Palestynie od III w. p.n.e. do VI w. n.e., na który składają się komentarze do Tory, wyjaśnienia przepisów prawnych, opowieści, midrasze; ma

dwie części: Misznę i Gemarę. Stanowi podstawę judaizmu rabinicznego (współczesnego).

Talmud-tora – szkoła religijna na poziomie podstawowym, przeznaczona dla sierot i dzieci z ubogich rodzin, utrzymywana z funduszy gminy żydowskiej.

Tales (talit) – szal modlitewny, zazwyczaj koloru białego z niebieskimi lub czarnymi pasami oraz z frędzlami (cicit) na rogach; nakładany przez mężczyznę na głowę i ramiona w czasie modlitw porannych. Ortodoksyjni Żydzi noszą przez cały czas tzw. tales kutn (hebr. talit katan) – koszulkę z czterema rogami z cicit.

Tefilin (filakterie) – dwa skórzane pudełeczka, w których znajdują się zwitki pergaminów z fragmentami Tory, m.in. modlitwą Szma Isroel; mężczyźni przywiązują je rzemykami do czoła i lewego ramienia w czasie modlitw porannych w dni powszednie.

Tisza be-Aw – dzień postu i żałoby obchodzony w rocznicę zburzenia Pierwszej Świątyni.

Tora (hebr. nauczanie, prawo) – pierwsze pięć ksiąg biblijnych (Rodzaju, Wyjścia, Kapłańska, Liczb, Powtórzonego Prawa), ostatecznie została skodyfikowana ok. 622 p.n.e. Nazwa „Tora” oznacza się także rodady – spisane na pergaminie zwoje Pięcioksięgu.

Uboj rytualny – specjalny sposób uboju zwierząt w celu uzyskania koshernego mięsa, polegający na szybkim przecięciu nożem naczyń krwionośnych na szyi zwierzęcia. Uboju rytualnego dokonują specjaliści urzędnicy gminni – szocheci.